

УДК 81'42

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-2.11>**СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ МОВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ХУДОЖНЬОГО ПРОЗОВОГО
ТЕКСТУ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ІРЕН РОЗДОБУДЬКО «ТУТ І ТЕПЕР»)****CURRENT TRENDS OF THE LANGUAGE ORGANIZATION OF LITERARY PROSE
TEXT (BASED ON IRENE ROZDOBUDKO'S NOVEL "HERE AND NOW")****Пац Л.І.,***orcid.org/0000-0002-1673-7280**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри українознавства та латинської мови**Національного фармацевтичного університету*

Робота присвячена аналізу різнорівневих мовних засобів, специфіка уживання яких визначає ідіостиль автора та окреслює загальні тенденції облаштування сучасного художнього прозового тексту. Зроблено акцент на лексико-фразеологічних і синтаксичних одиницях, що найбільше визначають специфіку організації художнього тексту та репрезентують образну систему художнього твору. Зокрема, розглянуто функційне навантаження синсемантичної лексики, що в Ірен Роздобудько постає не лише обов'язковим компонентом граматичної організації речення, а й засобом актуалізації особливо важливої або навіть додаткової інформації. Зроблено висновок, що такий лексичний матеріал, який поза контекстом частіше виконую вказівну, а не номінативну функцію, а то й зовсім позбавлений лексичного значення, у романі часто набуває додаткових конотацій та емоційного навантаження. Одним зі способів смислової актуалізації таких компонентів у авторки постає їх графічне оформлення великими літерами. У статті також окреслено виваженість добору власне українських і запозичених лексем, оскільки зі зміною сюжетної картини змінюється і підхід до відбору лексичних засобів, уміло поєднуються одиниці активного й пасивного словника, лексеми різного стилістичного забарвлення. Зроблено акцент на уживаних письменницею фразеологізмах, які не лише надають роману яскравої української ментальності, самобутнього національного звучання й колориту, а й постають прикметною ознакою ідіостилу Ірен Роздобудько. Реєстр фразеологізмів, як узуальних, так і оказіональних, представлених у романі, не лише приваблює підвищеною емоційністю, конотативними нашаруваннями, а є ще й засобом актуалізації нових семантичних чи емоційних відтінків.

Окреслено загальні тенденції синтаксичної манери Ірен Роздобудько та зроблено висновок, що визначальною ознакою синтаксису аналізованого роману є інтонаційно-сміслове членування на рівні складносурядного речення, що виводить сполучники сурядності в ініціальну позицію постпозитивних речень. Визнано уживання простих ускладнених речень із двочленною граматичною основою прикметною рисою художнього синтаксису роману «Тут і тепер».

Ключові слова: ідіостиль, мовні засоби, синсемантична лексика, інтонаційно-сміслова актуалізація, синтаксичний зв'язок.

The research deals with the analysis of split-level linguistic means, which specificity of use defines the author's idiosyncrasy and outlines the general tendencies of modern literary prose text arrangement. The emphasis is placed on lexico-phraseological and syntactic units, which mostly determine the specifics of the literary text organization and represent the work of art figurative system. In particular, the functional load of synsemantic vocabulary has been considered, which for Irene Rozdobudko is not only the mandatory component of sentence grammatical organization, but also is the means of updating particularly important or even additional information. It is concluded that such lexical material, which out of context often

performs an indicative rather than a nominative function, and even completely devoid of lexical meaning, often acquires additional connotations and emotional load in the novel. The author presents the graphic design in capital letters as one of the ways to semantically actualize such components. The article also outlines the prudence of choosing the Ukrainian and adopted lexical items, for with the change of the plot picture the approach to select the lexical means changes, the units of active and passive vocabulary, lexical items of different stylistics are skillfully combined. The phraseology used by the writer is emphasized, which not only gives the novel a vibrant Ukrainian mentality, distinctive national sound and color, but also become a prominent feature of Irene Rozdobudko's individual style. The register of phraseologisms, both visual and occasional, presented in the novel not only attracts by the increased emotionality, connotative layers, but is also a method of actualizing new semantic or emotional nuances.

The general tendencies of Irene Rozdobudko's syntactic manner have been outlined and the conclusion has been made that the determining feature of the syntax of the analyzed novel is the intonation-semantic division at the level of a complex sentence, which brings the coordinate conjunctions into the initial position of postpositive sentences. The use of simple, complicated sentences with a two-part grammatical basis is a notable feature of the artistic syntax of the novel "Here and Now".

Key words: idiostyle, linguistic means, synsemantic vocabulary, intonation-semantic actualization, syntactic connection.

Постановка проблеми. Сучасна українська художня проза є своєрідним проявом соціальних, політичних, економічних і культурних проблем, що нині хвилюють як українську, так і міжнародну спільноту. Причому їхній зв'язок є обопільним, оскільки процеси й тенденції суспільного життя вкрай швидко позначаються на мовній системі, а відтак зазнають змін різнорівневі одиниці мови, що у своїй сукупності й витворюють художній текст як специфічну форму реалізації суспільної свідомості. Інтерпретація художнього тексту на рівні лексичних і граматичних одиниць мови дасть змогу з'ясувати ознаки ідіостилю окремого письменника і стане першим кроком до узагальнення й розуміння сучасних тенденцій організації художнього тексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерпретації художнього тексту, визначенню текстотвірних зв'язків і категорій, актуалізації мовних одиниць досить уваги приділено сучасними мовознавцями. Зокрема, йдеться про знакові для лінгвістичної теорії тексту та комунікації праці І.Р. Гальперіна, З.А. Тураєвої, А.П. Загнітка, В.А. Кухаренко, О.О. Селіванової та багатьох інших мовознавців. Лінгвістичному аналізу художнього тексту присвячено роботи В.В. Виноградова, Л.В. Щерби, М.М. Шанського, сучасних мовознавців, зокрема О.С. Чистякової, К.Г. Галустової, О. Калити та інших. При цьому сучасні тенденції мовної організації прозового тексту на прикладі конкретного твору не окреслено вичерпно, що й визначає **актуальність** статті.

Постановка завдання. Мета роботи – з'ясувати особливості використання мовних засобів у процесі реалізації прагматичних настанов автора, специфіку репрезентації образної системи художнього твору через лексичні та граматичні одиниці. Погоджуючись із думкою, що реалізація авторської інтенції уможливується всією сукупністю використаних письменником мовних засобів задля збереження власного ідіостилю і вті-

лення авторського задуму, зокрема фонетичних, морфемно-словотвірних, лексичних і фразеологічних, граматичних – морфологічних і синтаксичних [1, с. 47], ми обмежили своє дослідження лексико-фразеологічним і синтаксичним рівнями, що, на нашу думку, найбільше визначають специфіку організації художнього тексту. Задля досягнення мети необхідно розв'язати такі **завдання:**

- з'ясувати функцію синсемантичних компонентів в організації художнього тексту;
- розглянути специфіку графічного оформлення тексту як засобу смислової актуалізації;
- проаналізувати особливості добору лексичного матеріалу відповідно до контексту;
- окреслити місце фразеологізмів у формуванні ідіостилю письменниці;
- проаналізувати синтаксичні прийоми й засоби організації художнього тексту.

Виклад основного матеріалу. Прозові тексти не лише є найкращим джерелом для з'ясування сучасного стану розвитку мови загалом та окремих її підсистем, окреслення палітри виражальних засобів, а й фіксують мовленнєві зміни, що відбуваються під дією як мовних, так і позамовних чинників – суспільного буття, національної ментальності, економічного й культурного розвитку тощо. Митець є представником свого часу й водночас самобутньою особистістю, а тому стиль письменника – це, зокрема, й відображення дійсності через художній світ, організований у єдність системою мовних засобів, позначених світоглядом і творчою індивідуальністю автора. Письменник бере основну масу мовностилістичних засобів із народної мови, із сучасної йому літературної мови [2, с. 28], а отже, зауважимо, що художній текст, з одного боку, фіксує зміни, що відбуваються в усно-розмовній мовленнєвій стихії, а з іншого – сам продукує нові явища, здатні стати в майбутньому нормативними чи загальноновживаними.

Вибір для аналізу роману Ірен Роздобудько «Тут і тепер» не випадковий: приваблює й соко-

вита мова, справжня, свіжа й водночас така знайома, до глибини душі рідна, але сповнена нового колориту, відтінків, спричинених непростим сьогоденням, що багатьох змусило задуматися над одвічними питаннями: «Хто я є? Яке моє минуле і в чому майбутнє? Де моє коріння і чи готовий я його захищати?» Чотири подруги, життя кожної з яких склалося по-своєму, але від того не менш близькі, вирішують жити тут і тепер, незважаючи на негаразди, страхи, гірке розчарування й пекучий біль і не чекаючи на кращі часи. З одного боку, переймаєшся війною на Сході й вимушеною еміграцією, особистими перипетіями життя героїнь, а з іншого – відразу ж вихоплюєш із контексту мовні явища, що й роблять стиль автора самобутнім і впізнаваним.

На думку В.А. Кухаренко, одним із продуктивних засобів актуалізації мовних одиниць у художньому тексті є синсемантична лексика. Зокрема, артиклі, прийменники, локально-темпоральні прислівники, займенники заповнюють першу сотню позицій частотних словників різних країн. Їм належить усього близько 1 % спискового складу лексем, однак вони покривають майже половину всіх слововживань тексту [3, с. 33]. В Ірен Роздобудько такі синсемантичні одиниці постають не лише обов'язковим компонентом граматичної організації речення, а й засобом актуалізації особливо важливої інформації чи, навпаки, додаткової. Іноді службові та синсемантичні слова настільки насичують текст, що їх усунення взагалі унеможливить розуміння контексту: «– **І та**, друга, не краща за тебе. Просто **так** склалося. Вони були в бою, виходили з оточення, могли померти! А **це** сильніше за всі наші вечери... **І** додати: «Війна...». Або: «Життя складне...». **Якось так**». Саме займенники дозволяють Сашкові не називати в розмові з матір'ю ім'я жінки, яка була поруч з його батьком у трагічну мить і, **так** склалося, народила від нього дитину. Короткі речення з вагомою часткою займенників, сполучників і часток не лише передають хвилювання хлопця перед уявною розмовою, а є й відлунням пережитого страху, коли підліток із гранатою в руках увійшов до помешкання, де його зустріла жінка з понівеченим обличчям і маленькою дівчинкою на руках, а заміщувально-вказівне **це** привносить у речення надзвичайно смійний зміст: бій, оточення, смерть. Одиниці синсемантичного змісту чи й зовсім позбавлені лексичного значення в романі часто набувають додаткових конотацій, а їхню емоційну вагомість важко перебільшити.

Часто в письменниці смислова актуалізація синсемантичних компонентів зростає завдяки специфічному графічному оформленню – великими

літерами: *Тато, коли повернувся ЗВІДТИ, взагалі заборонив говорити на цю тему; Чекала СВОЄЇ ролі і читала Раневську; Якби не помітив її; Онімів і завернув до сходів, зацікавившись, що то за заклад, де водяться ТАКІ дівчата. ЗВІДТИ – це не просто звідкись, а зі Сходу, де йде війна, де вирішується доля країни, де гинуть найкращі, а тисячі людських життів і доль понівечено назавжди, де зовсім інший світ і інші виміри. СВОЄЇ – це не в мильних серіалах для невибагливих домогосподарок, а ролі глибокої, непересічної й неоднозначної героїні, що торкнеться серця й розуму. ТАКІ – це ...невагомі, такі витончені і прозорі, мов порцеляна. Від одного погляду на яких дух забиває і серце гукає в грудях, як відбійний молот.*

Зі зміною сюжетної картини змінюється і підхід авторки до відбору лексичних засобів. Ось про оселю Ельміри: *великий затишний дім, з кожним намоленим кутком; на столі завжди білий обрус і білосніжні тарілки; дзеленькне китайський дзвоник на дверях у передпокої.* Вдало підібрана лексика зримо вимальовує образ героїні – справжньої берегині сімейного вогнища. Водночас письменниці вдається кількома штрихами окреслити національну належність однієї з подруг: любов до кримського винограду з малої і далекої батьківщини; клаптик бабайларового (бабайлар татарською означає дідусь – Л. П.) халата в картині-печворку; любов до кави, яку в татарській оселі подають, перш ніж говорити про проблеми.

Душевні метання й неспокійна вдача Сусанни, яка ще дитиною емігрувала з батьками до Америки, передано завдяки поєднанню відносно нової лексики, яка нещодавно увійшла до повсякденного вжитку, запозичених лексем і слів, від яких віє українським духом: *відкрила школу танців; вела гурток із вирошування «генетично чистих» огірків; влаштовувала благодійні аукціони; мріяла відкрити свою автозаправку посеред периферійної траси, де могли б готувати справжні домашні котлети і запашині українські борщі.* У читача з'являється відчуття інтернаціональності героїні, яка почуватися як риба у воді в іншорідному світі, і водночас розуміння її причетності до родового коріння, що не дає змоги цілковито знищити ностальгію за втраченим дитинством, що пройшло на околицях Києва.

Специфіка використання одиниць загального лексикону мови в Ірен Роздобудько виявляється в умілому поєднанні лексем активного й пасивного словника, різного стилістичного забарвлення, що органічно вписуються в контекст. На рівні з вишуканим *філіжанка*, походження якого приписують і туркам, і полякам, і сербам, і навіть

болгарам, зустрічаємо *мультяшних фей, кіношній небосхил*, від яких так і віє підкресленою розмовністю: «...ранній ранок, і Сусанна, як завжди, п'є свою першу філіжанку кави; <...> фігурка – як у мультяшних фей; <...> затьмарю кого-завгодно на мінливому кіношному небосхилі».

Яскраві української ментальності надають роману вживані авторкою фразеологізми, що не лише надають роману самобутнього національного звучання й колориту, а й постають прикметною ознакою ідіостилу письменниці. Реєстр фразеологізмів, як узуальних, так і оказіональних, що ними послуговується Ірен Роздобудько, не лише приваблює підвищеною емоційністю, конотативними нашаруваннями, а є ще й засобом актуалізації нових семантичних чи емоційних відтінків, які виразно виявляють себе в художньому контексті: «*Та навіщо Ельці на роботу мотатися, якщо Андрію треба завжди бути «мов з голочки» – щоби від шкарпеток до комірця все сяяло чистотою*». Авторка робить подвійний акцент на важливій змістовій деталі, оскільки до значення фразеологізму «*мов з голочки*», зафіксованому у словнику, – *гарно одягнений, причепурений*, додає ще додаткове тлумачення *щоби від шкарпеток до комірця все сяяло чистотою*. Така смислова актуалізація потрібна власне для самої героїні, яка в пошуках свого «я» намагається зрозуміти, коли вона втратила себе як особистість і «*проводить свій золотий вік у домогосподарках*». Можливо, це був перший, не зрозумілий і самій Ельмірі порух до змін, бажання ступити за межу світу, обмеженого родинним колом, що стає для жінки завузьким.

Процес, що його можемо спостерігати у фразеологічному фонді будь-якої мови, – відносна усталеність компонентів фразеологізму, що намагається не допустити довільної заміни будь-якого з них, з іншого – варіювання та трансформації, що зумовлюють структурно-семантичні видозміни стійких словосполучень, зумовлені комунікативними та прагматичними настановами [4, с. 175], позначився й на уживанні фразеологічних одиниць у романі «Тут і тепер». Узвичаєні в мовленнєвій практиці стійкі вирази, уживаючись без будь-яких варіацій, модифікацій чи трансформацій, постають самодостатніми і виправданими: *Але досвіду спілкування з такими дівчатами у нього кіт наплакав; Але Юлька-Джулія ... чекала свого зоряного часу; Треба заробляти на хліб насущний; Ми по різні боки цієї барикади*. Попри відсутність додаткової конотації, фразеологізми увиразнюють текст, надають художньої довершеності й засвідчують глибину обізнаності авторки роману

з різними за походженням усталеними зворотами, навіть із такими по-сучасному страшними, як *сіра зона: До сірої зони викликався їхати сам*.

Прагматичні авторські настанови, підтримка індивідуальної манери письма, потреба в додаткових, але вкрай важливих, смислових та емоційних нашаруваннях, урешті-решт, світобачення особистості зумовлюють усвідомлені цілеспрямовані зміни структурно-семантичного характеру стійких виразів, тобто фразеологічну трансформацію. Уведені в контекст фразеологічні одиниці не просто увиразнюють своє узуальне значення, а наповнюються новим змістом: «*Ну хто б наважився сидіти з самим професором і запросто сьорбати сунчик та ще й захоплено гомоніти про «променеві кістки»? Тільки найперший красень на їхньому медичному селі – Андрій Зварич!*». Замість узвичаєного *перший хлопець на селі*, що означає загальний улюбленець, письменниця шляхом синонімічної заміни *красень – хлопець* та додаванням компонента *медичному* із вільним лексичним значенням не лише вказує на красиву зовнішність героя, а й наголошує на його професійних рисах, підкреслюючи невідповідність хлопця в медичному середовищі і в майбутній професії.

За нашими спостереженнями, у романі І. Роздобудько велика кількість висловів, що завдяки смислу й формі набувають афористичного змісту і мають усі підстави поповнити реєстр порівняльних усталених зворотів: «*Цього разу Сусанна була рудою, мов клен у жовтні; Ти ж талановитіша за свого Аліка, а застрягла в ТЮГу, мов редиска в глині*». 3-поміж фразеологізмів народного походження порівняльні конструкції є найбільш репрезентативними, і такими послуговується авторка, надаючи мові роману ознак усно-розмовної мовленнєвої стихії.

Під час реалізації в романі свого текстотвірного потенціалу стійкі словосполучення підвищують інформативність художнього тексту, його емоційно-образні характеристики й постають однією з домінуючих ознак творчої манери Ірен Роздобудько.

Увага до синтаксичної манери письменниці зумовлена тим, що, крім використання традиційних прийомів і засобів організації художнього тексту, вона послуговується такими, що засвідчують послаблення, а то й розрив реченнево-синтаксичних зв'язків, що робить конструкції експресивного синтаксису однією з прикметних ознак аналізованого твору. При цьому варто зауважити, що обмежене уживання складних речень із різними видами синтаксичного зв'язку, тим більше довгих чи наддовгих,

надавана перевага простим, зазвичай ускладненим конструкціям, обірваним реченням, не просто зближують мову автора з мовою персонажів, а й роблять читача співучасником діалогів і самої ситуації. Найчастіше інтонаційно-сміслова актуалізація відбувається через членування структури речення, хоча в романі багато простих речень традиційної будови, з-поміж яких перевага надається двоскладним: *Юлька іронічно пхикає; Зависає тиша; Сніг падає на місто*. Уживання таких речень призводить до статичності зображуваного, до послідовного поступового розвитку сюжетної лінії, розгортання якої відбувається на тлі реалізації ланцюгового текстотвірного синтаксичного зв'язку. Відтак відцентрові тенденції у структуруванні речень передають загальну тенденцію синтаксичного облаштування сучасного художнього мовлення, що в аналізованому романі виявляється зазвичай у розриві синтаксичних зв'язків на рівні складносурядного речення, коли сполучники сурядності постають в ініціальной позиції: *«В маленькому обдертому шпиталі їй радо зустрів головний лікар, переглянув папери, кивнув трохи здивовано, мовляв, хто б міг подумати про зуби в такій ситуації. Але згодився, що кожен другий поранений потребує і такого лікування; Потім неодноразово вона згадувала цей стан і ці вібрації, коли могла дати ім'я кожній клітині тіла. Адже кожна вібривала по-своєму»*. Парцеляція ж, усупереч загальній тенденції художнього мовлення, як засіб інтонаційно-сміслового членування представлена вкрай пасивно: *«Їй не шкода*

ділитися тим, що в ній ніколи не вичерпується. Виноградом посеред зими, кавою, любов'ю». При цьому навіть такий, здавалося б, динамічний засіб в Ірен Роздобудько уповільнює розповідь, показує розміреність життя Ельміри.

Неважко помітити, що в синтаксичному облаштуванні роману «Тут і тепер» переважають прості ускладнені речення, з-поміж складних – двокомпонентні із сурядним зв'язком, а сама оповідь організована так, що читач починає сприймати себе учасником описуваних подій.

Висновки. Аналіз мовних засобів, що визначають особливості ідіостилю Ірен Роздобудько, засвідчує найбільше функційне навантаження лексичних одиниць, зокрема синсемантичної лексики; запозичених лексем чи власне українських відповідно до описуваної ситуації; узуальних фразеологічних одиниць чи видозмінених із метою художнього або смислового увиразнення. Визначальною ознакою синтаксису аналізованого роману є інтонаційно-сміслове членування на рівні складносурядного речення, що виводить сполучники сурядності в ініціальну позицію постпозитивних речень.

У статті окреслено лише окремі прикметні риси ідіостилю Ірен Роздобудько, і в перспективі постає необхідність аналізу інших мовних засобів, задіяних у створенні художнього тексту. Зокрема, належної уваги потребують різноманітні лексичні повтори, лише загально окреслені нами особливості синтаксичного облаштування роману тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Калита О. Стилістичний аналіз художнього тексту за мовними рівнями. *Дивослово*. 2015. № 4. С. 47–49.
2. Кравченко-Дзондза О. Лінгвостилістичний аналіз тексту в контексті комунікативної лінгвістики. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2014. № 2. С. 26–31.
3. Кухаренко В.А. Інтерпретація тексту. Вінниця, 2004. 272 с.
4. Пац Л. Трансформація фразеологічних одиниць як засіб підвищення інформативності та образності художнього тексту. *Лінгвістичні студії*. Вип. 20 : На честь 55-річчя А.П. Загнітка. Донецьк, 2010. С. 175–178.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. Роздобудько І. Тут і тепер. Київ, 2016. 348 с.